

ХЕРСОНЕСЬКА ТРАДИЦІЯ ОРНАМЕНТАЦІЇ СТОЛОВОГО ПОСУДУ В ЕЛЛІНІСТИЧНИЙ ЧАС

Вікторія Котенко | кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України

Розглянуто дві манери розпису столового посуду в херсонеському полісі в IV–II ст. до н. е. До першого типу віднесено кераміку, прикрашену червоними оперізуючими смугами, а до другого – вироби з рослинним орнаментом. Розглянуто їх походження та поширення в межах Північного Причорномор'я.

Ключові слова: елліністичний час, Північне Причорномор'я, Херсонес Таврійський, кераміка, орнамент.

Херсонес Таврійський є одним із найбільших античних центрів у Північному Причорномор'ї. Варто нагадати, що з часу постійного життя на пам'ятці, орієнтовно від середини першої чверті V ст. до н. е., тут поступово розвивалися різні ремесла та промисли. Вважають, що на середину IV ст. до н. е. Херсонес Таврійський переживав фазу активного економічного розвитку, що особливо яскраво позначилося на його керамічному виробництві. Це підтверджується археологічно розкопаними гончарними печами (Борисова, 1958). Окрім масового виробництва клеймованої амфорної тари та будівельної черепиці, тут зафіксовані значні об'єми столової кераміки повсякденного вжитку. Особливої уваги заслуговує орнаментована кераміка (переважно глеки, що також типово саме для херсонеського гончарства), яка становить значну частину знахідок із розкопок житлових кварталів у самому полісі та на поселеннях його хори у Північно-Західній Тавриці.

На сьогодні можемо говорити, що в елліністичний час, а саме від третьої чверті IV ст. до н. е. і до середини II ст. до н. е., у Херсонесі Таврійському прослідковуються дві манери орнаментациї столової кераміки. Опускаючи полеміку довкола питання про існування стилів вазопису в елліністичний час (на думку видатного дослідника

© Вікторія Котенко, 2021

давніогрецької кераміки Р. Кука (Cook, 1997, р. 193), античний вазопис на цей час вже деградував після виродження червонофігурного стилю), представимо окремо ці напрями.

Найтипівішим декором херсонеської кераміки елліністичного часу є розпис у вигляді оперізуючих смуг (або концентричних – на флягах), виконаний темно-червоною фарбою, ймовірно, мінерального походження. У деяких випадках орнамент наносився поверх світлого ангобу або ж були наявні й смуги білої фарби, особливо по горлу глека. Такий тип червоноглиняної кераміки є найпоширенішим серед орнаментованого посуду. Його частка є суттєвою як у матеріалах самого полісу, так і на численних досліджених пам'ятках віддаленої хори в Північно-Західній Тавриці (Маслини, Панське та ін.). З мистецтвознавчої точки зору, лінії (або стрічки), паралельні денцю (пласкому або на кільцевому піддоні), створюють візуальний ефект «стійкості». Саме ж нанесення оперізуючих смуг на опуклу поверхню – це спосіб досягти гармонії пропорції, адже, як вважають мистецтвознавці, декор краще збігається з формою предмета, коли її підкреслює (Моран, 1982, с. 12). Лінії різної товщини переважно на тулубі посудини у найширшій його частині трапляються ще на кераміці геометричного стилю, тому витoki ідеї такого мінімалізму складно шукати в конкретній епосі. Щодо Херсонеса Таврійського, то «смугаста» кераміка тут відома також в імпортованих матеріалах пізньої класики. Мова йде про іонійський смугастий посуд. Він хронологічно близький і можливо впливав на тенденції в декорі херсонеської місцевої кераміки, однак цей вплив навряд можна вважати вирішальним. З одного боку, існує думка про так звані ремінісценції іонійських виробів у гончарному виробництві Херсонеса Таврійського (Лесная, 2018, с. 64–66), однак фактично їх побутування не було панівним (Буйских, 2006, с. 274), як це помітно за комплексом матеріалів елліністичного часу. Орнамент вирізняється простою нанесення – пензлем із фарбою по поверхні глечика, що обертається. Саме тому він, очевидно, є дуже поширеним у часі й просторі, але особливо відчутно відбився саме на матеріалах місцевої херсонеської кераміки другої половини IV – середини II ст. до н. е.

Дещо більше можна сказати про херсонеську кераміку, прикрашену рослинними орнаментами. Стилiстично такий орнамент відносять до місцевої ремінісценції Гадри, як це, наприклад, відомо за матеріалами Істрії та інших полісів Північно-Західного Причорномор'я (Lungu & Dupont, 2014). Етимологія самого стилю Гадра походить

від назви елліністичного могильника воїнів у східній частині Александрії Єгипетської (розкопки 1883–1884 рр.), де вперше було виявлено гідрії-урни, розписані у такому стилі (Cook, 1966, pp. 7–8). Особливістю цих урн була наявність написів із відомостями про небіжчика та характерний розпис. Темною фарбою переважно на світлому тлі посудини були розписані по тулубу і по горлу орнаментом у вигляді гілочок різних рослин. Візуально такий декор дещо нагадує стиль Західного схилу (West slope), відомий за матеріалами чорнолакового посуду. Але, незважаючи на схожість херсонеського розпису з Гадрою, можна припустити, що місцеві причорноморські вазописці піддалися лише технічно середземноморському культурному впливу, вкладаючи в орнаменти власне значення.

Як відомо, флористичні мотиви були органічно включені в міфологічні сюжети еллінів, їх глибока семантика нині добре досліджена і символізм цих образів цілком можна перенести у практичну площину дослідження кераміки. Червоноглиняні глеки херсонеського виробництва часто прикрашалися розписом червоною фарбою у вигляді гілочок винограду, лавра, плюща чи набігаючої хвилі. Тут варто нагадати, що в контексті розвитку херсонеської культури присутність тих чи інших рослин в образотворчому мистецтві могла бути цілком символічною. Зображення лавра, оливи, винограду на різних предметах асоціювалося з певними божествами, культу яких відправляли в античних полісах. Не виключено, що зображення флористичних мотивів на херсонеських глеках символізували собою Аполлона, Афіну, Діоніса, Геракла, вшановування яких у Херсонесі Таврійському зафіксовано за писемними та археологічними джерелами (Котенко, 2020).

У кількох випадках на посудину могли одночасно наноситися і рослинні мотиви, і оперізуючі смуги. Така комбінація орнаменту теж трапляється повсякчас на гідріях Гадра, що додатково свідчить про певний культурний вплив ззовні на розвиток херсонеського вазопису в елліністичний час.

Як вдалося з'ясувати, окрім Херсонеса Таврійського та його хори, така кераміка відома в Ольвії, Тірі, Ніконії (Котенко, 2015; Котенко, 2017; Котенко, 2018), не виключено її надходження разом з амфорами і в задунайські поліси. Спорадично такі знахідки трапляються й на периферійних пам'ятках: поселення Миколаївка, що на Дністровському лимані (Мелюкова, 1967, с. 61, рис. 17, 1), Білозерське

поселення в пониззі Дніпра (Былко́ва, 2008, с. 202, рис. 49, 4), Овідіо-польське поселення (Сапожни́ков, Синельни́ков и Котенко, 2019). Окремо слід згадати потрапляння такої розписної кераміки і на віддалені варварські поселення. Розписаний оперізуючими смугами червоноглиняний дворучний глек (морфологічно нагадує пеліку) відомий, наприклад, із розкопок Більського городища (Котенко и Гречко, 2019, рис. 58–59, рис. 3–4).

Таким чином, в елліністичний час Херсонес Таврійський, зважаючи на традицію орнаментації столової кераміки, був включений у культурну орбіту Середземномор'я, адже наявність такої розписної кераміки вказує на певний культурний синкретизм. З іншого боку, варто зафіксувати розвиток автентичних ідей у вазописі Північного Причорномор'я, який поставав унікальним регіоном у плані свого соціокультурного розвитку.

- Борисова, В., 1958. Гончарные мастерские Херсонеса (по материалам раскопок 1955–1957 гг.). *Советская археология*, 4, с. 144–153.
- Буйских, А., 2006. Херсонес Таврический в VI в. до н. э.: реальность историческая или археологическая? *Античный мир и археология*. Саратов, 12, с. 263–277.
- Былко́ва, В., 2007. *Нижнее Поднепровье в античную эпоху (по материалам раскопок поселений)*. Херсон: Издательство ХГУ.
- Котенко, В., 2015. Посуд Херсонеса Таврійського, знайдений в Ольвії. *Археологія і давня історія України*, 1 (14), с. 119–130.
- Котенко, В., 2017. Про один із векторів херсонеської торгівлі. *Археологія*, 1, с. 17–23.
- Котенко, В., 2018. До питання про економічні зв'язки елліністичного Херсонеса з Ніконієм (за керамічними матеріалами). В: И. В. Бруяко, А. В. Главенчук, ред. *Античный Никоний и мир племен Северо-Западного Причерноморья. Материалы «круглого стола», посвященного юбилею Н. М. Секерской и 60-летию начала раскопок Никония* (Одесса, 18 мая 2017 г.). Одесса: Ирбис, с. 17–24.
- Котенко, В. и Гречко, Д., 2019. Керамический импорт Херсонеса Таврического в восточноевропейской Лесостепи. *Revista Arheologică*, XV (2), с. 53–67.
- Котенко, В., 2020. Семантика орнаментів херсонеського столового посуду та його поширення у Північно-Західному Причорномор'ї. В: О. І. Смирнов, відпов. за вип. *Forum Olbicum III: до 70-річчя з дня народження В. В. Крапівіної, 4–6 травня 2020 р.* Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», с. 115–118.
- Лесная, Е., 2018. Имитации некоторых форм восточногреческой столовой керамики из раскопок Херсонеса. В: В. Ю. Зуев, В. А. Хршановский, ред. *Боспорский феномен*.

Общее и особенное в историко-культурном пространстве античного мира. Материалы международной научной конференции. Ч. 2. Санкт-Петербург: ИПЦ СПбГУПТД, с. 64–66.

Мелюкова, А., 1967. Поселение III–II вв. до н. э. у с. Николаевка Одесской области. *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*, 109, с. 54–64.

Моран, А., 1982. *История декоративно-прикладного искусства от древнейших времен до наших дней*. Москва: Искусство.

Сапожников, І., Сінельніков, О. та Котенко, В., 2019. Орнаментований кратер доби еллінізму: унікальна знахідка з Нижнього Подністров'я. *Археологічна керамологія*, 2, с. 37–43.

Cook, B., 1966. *Inscribed Hadra Vases in The Metropolitan Museum of Art*. The Metropolitan Museum of Art Papers, 12. New York: The Metropolitan Museum of Art.

Cook, R., 1997. *Greek painted pottery*. London, New York: Routledge.

Lungu, V. & Dupont, P., 2014. Imports and Local Imitations of Hellenistic Pottery in the Northwest Black Sea Area: Hadra and Pseudo-Hadra Wares. In: P. G. Bilde, M. L. Lawall, eds. *Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery*. Black Sea Studies, 16. Aarhus: Aarhus University Press, pp. 233–254.

CHERSONESAN TRADITION OF THE TABLEWARE ORNAMENTATION AT HELLENISTIC TIME

Viktoriia Kotenko | PhD, Senior Researcher, Institute of archaeology of National Academy of Science of Ukraine

There are considered two manners of painting tableware in Chersonesan polis in the 4th – 2nd centuries BCE in the paper. The first type includes ceramics decorated with red encircling stripes, and the second type represented by products with floral ornaments. Their origin and distribution within the Northern Black Sea region are considered.

Keywords: *Hellenistic time, Northern Black Sea region, Tauric Chersonesos, ceramics, ornament.*